

УДК 372.84

Г. В. Грибан,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

РОЛЬ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ

У статті розкривається значення міжпредметних зв'язків у вивченні мови та літератури як засобу підвищення ефективності викладання названих предметів. Розглядаються взаємозв'язки мови та літератури як важливий фактор формування комунікативної компетенції учнів, збагачення словникового запасу, оволодіння нормами мови, формування навичок виражати свої думки в усній та писемній формі, а також визначаються функції міжпредметних зв'язків при викладанні мови.

Сучасний етап розвитку, позначений відродженням національної самосвідомості українського народу, його культури й мови, стимулює до пошуку більш ефективного педагогічного впливу на особистість школяра через вивчення й засвоєння рідної мови. У час, коли гуманітаризація всіх сфер життя стає провідною тенденцією при розв'язанні будь-якої проблеми, впливова сила слова повинна активізуватися.

Відзначимо, що вже в минулому столітті неодноразово ставилась вимога про зближення викладання мови та літератури, пропонувалося розглядати мовні закономірності на прикладах живого мовлення, текстів художніх творів тощо. Ще В. Острогорський наголошував на тому, що вивчення мови повинно бути підпорядковане завданням літературної освіти.

О. Потебня розкрив природу образності і дав поштовх до дальшого вивчення взаємозв'язку слова і образу, мислення і мови, естетики і поетики, що мало і має виключно важливе значення для практики школи взагалі і, зокрема, для забезпечення взаємозв'язків у викладанні мови та літератури. "У слові, – підкреслював учений, – ми розрізняємо зовнішню форму, тобто членоподільний звук, зміст, що об'єктивується за допомогою звука, і внутрішню форму, або найближче етимологічне значення, той спосіб, яким виражається зміст" [1: 175].

Ідеї нерозривного зв'язку змісту художнього твору і його мови знаходимо у творах І. Франка, який підкреслював, що чим мова "чистіша і ближча до народної...тим живіший...буває зміст, і навпаки, в міру віддалення від живої мови і її натурального виразу... й зміст писань робиться мертвий...(письменник – Г.Г.) мусить поперед усього владати мовою свого народу..." [2: 191].

Як зазначав у підручнику з методики викладання української літератури відомий методист, доктор педагогічних наук, академік Академії педагогічних і соціальних наук, професор Є. Пасічник, "Міжпредметні зв'язки забезпечують всебічний підхід до літературних явищ. Вони є виявом того спільного, що єднає художню літературу з іншими навчальними предметами. Тому вчитель-словесник, аналізуючи художні твори, безпосередньо спирається на ті знання учнів, яких вони набули у процесі вивчення інших дисциплін, зокрема літератури, історії, мови" [3: 15]. Звичайно, в школі певна робота по забезпеченню взаємозв'язку у вивченні мови та літератури проводиться. Як правило українську мову та літературу в одному й тому ж класі викладає один і той же вчитель. У програму з мови та літератури включені розділи з розвитку зв'язного мовлення, дається перелік відповідних умінь і навичок, якими мають оволодіти учні кожного класу.

Труднощі в навчанні найбільше характерні саме для тих учнів, у яких недостатня культура мовлення, бідний словниковий запас, однозначно-прямолинійне розуміння слова в контексті, що зумовлює поверхове сприймання художнього твору. Звідси необхідність забезпечення міжпредметних взаємозв'язків у викладанні мови та літератури, що розвивають і збагачують мовлення, не лише для глибшого і кращого усвідомлення цих двох предметів, але й для оволодіння всіма іншими предметами шкільної програми, засвоєння яких має своєю опорою добре розвинене мовлення та мислення школярів. Тому забезпеченню зв'язку у викладанні мови та літератури протягом останніх 10-15 років приділяється особлива увага в багатьох дослідженнях. Це питання і сьогодні в центрі уваги багатьох дослідників-літературознавців, методистів, учителів-практиків.

Не втратила своєї актуальності думка відомого українського психолога І. Синиці про те, що "мову як навчальний предмет деякі словесники зводять по суті до коментованого правопису і віддають йому в жертву години, відведені на інші компоненти мови й мовлення, забуваючи, видно, що орфографія і пунктуація краще засвоюється в процесі загального засвоєння мови. Крім того, орфографія, пунктуація – це ще не мовлення, а тільки умови для успішного користування ним, це технічний бік мовлення, причому тільки писемного" [4: 19].

Проте в останні 10-15 років певні зрушення у ставленні до викладання предмета сталися. Не можна не згадати, що на уроках мови нині ведеться значна робота з розвитку мовлення. При цьому розвиток мовлення учнів здійснюється в трьох напрямках:

- збагачення словникового запасу учнів;
- оволодіння нормами мови;
- формування навичок виражати свої думки в усній та писемній формі.

Звичайно, ця робота на уроках мови проводиться крізь призму оволодіння граматичною будовою мови і підпорядкована оволодінню її нормами. При цьому нерідко трапляється, що усне та писемне (твори) мовлення учнів хоч і побудоване відповідно за граматичними нормами мови, викликає незадоволення банальністю викладання думок, їх примітивізмом. І тут не можна не погодитися з думкою І. Синиці: "Мовлення... може бути бездоганним щодо граматики, вимови, наголошування слів і одночасно безпорадним, незв'язним, неекономним, нудним і навіть нестерпним" [4: 21].

Однією з причин подібного явища є недостатня увага до слова: як правило, воно виступає в такому мовленні лише у своїй побутовій іпостасі, виконує лише номінативну функцію: дерева стояли зелені, в майстерні діти різали пилою, стукали молотком, стругали рубанком.

А безпорадне, нудне мовлення свідчить про таке ж безпорадне і нудне мислення, бо "яке в людини мовлення, таке й мислення" [4: 19].

Слід підкреслити, що й сьогодні викликає тривогу багатьох учителів та методистів інерція відірваності вивчення мови від літератури, яка складалася протягом багатьох років. Не можна не погодитися з думкою В. Щерби про те, що в підручниках і навчальних посібниках вивчення літератури і рівень мови координується недостатньо.

Висловлене на початку 80-х років, це твердження не втратило своєї актуальності і сьогодні. Життя вимагає дальшого вдосконалення мовленнєвого розвитку учнів, формування їх здатності сприймати й розуміти художній твір. Багато недоліків у мовній культурі учнів пояснюється тим, що недостатньо вивчається жива функція мови, тобто "те, як її категорії і закони безпосередньо реалізуються в писемному і живому мовленні. Поглиблення зв'язків вивчення мови та літератури дало б основу для вивчення живого мовлення у його реальному бутті" [5: 135]. Залишається актуальною думка про те, що за умови достатньої обґрунтованості цих взаємозв'язків конкретний зміст, структура і методика взаємозбагачення літератури та мови розроблені недостатньо. Тенденція будувати вивчення мови як абстрактної системи без органічного включення її в реальну живу стихію, "без сприйняття її класичних літературних зразків внаслідок своєї односторонності не виправдана, не ефективна" [5: 136].

Проблема міжпредметних зв'язків охоплює широке коло питань і може розглядатись і в пізнавально-філософському плані, і в плані загальнопедагогічному – з погляду загальних закономірностей теорії навчання, і в плані конкретно-методичному з погляду завдань, що вирішуються в процесі викладання конкретних предметів, у нашому випадку – української мови та літератури.

Взаємозв'язок у вивченні шкільних предметів – природний процес, зумовлений логікою навчання. Ще багато років тому відомий педагог Я. Коменський відзначав: "Усе, що перебуває у взаємному зв'язку, повинне викладатися у такому зв'язку" [6: 627].

Проте взаємозв'язок у вивченні таких предметів, як мова і література має і свої, лише їм притаманні особливості. Саме цю специфіку ми й спробуємо, перш за все, визначити. Суть полягає в тому, що зв'язок двох шкільних предметів – "українська мова" і "українська література" – дуже своєрідний. І не тільки тому, що мова є будівельним матеріалом для літератури, що література без мови просто не існує, а мова, у свою чергу, оживає, збагачується лише в процесі користування нею. І вищим виявом її можливостей, самого буття мови і є література. Більше того, література виступає і як засіб глибокого засвоєння багатства мови. Можна використати такий приклад. Дерево, камінь, бронза є матеріалом, з якого скульптор ліпить свої твори. Але дерево не перестає бути деревом, а камінь залишається каменем і тоді, коли різець скульптора не створив із них творів мистецтва. А от мова, яка не має літератури і якої не використовують у живому спілкуванні, – не може жити, розвиватись, вона помирає. І навіть у ті далекі часи, коли люди ще не знали письма, твори літератури існували. Це були твори фольклору, міфи, легенди, казки, загадки, пісні. Вони уособлювали собою мову в дії, у високій функції передачі від покоління до покоління уявлень про будову світу, моральних заповідей, надій і сподівань народу.

Реалізація в школі міжпредметних зв'язків двох споріднених предметів мови та літератури дасть можливість побачити те спільне, що об'єднує мову та літературу, і те відмінне, чим зумовлена їх здатність доповнювати одне одного. Ця спільність і відмінність саме й породжує специфіку зв'язків мови і літератури, які повинні супроводжувати вивчення обох предметів у школі.

Хоч мова та література в школі виступають як два окремих предмети, у своєму суспільному бутті вони нагадують дві грані одного і того ж явища. Спільна точка дотику цих предметів є насамперед слово. Психологічні основи взаємозв'язку мови та літератури, насамперед зумовлені особливостями співвідношення мови та мовлення. Слово вивчає фонетика з погляду його складу і належності до певних частин мови, для синтаксису слово є елементом словосполучення і речення; в школі здійснюється ознайомлення з більшими одиницями мовлення, ніж речення, – з текстом, де саме там

слово й проявляє свій справжній характер і смислове багатство. У свою чергу, література – мистецтво слова, а тому розгляд міжпредметних зв'язків при вивченні мови та літератури не може не розглядатись у єдності і відмінності підходу до нього з боку граматико-синтаксичного вивчення та художньо-естетичної функції.

Зв'язок мови та літератури – внутрішній. Він лежить у самій сутності цих двох предметів. Взаємозв'язок у їх викладанні – це об'єктивна необхідність, не рахуватись з якою неможливо, а відмова від неї призвела б до значних втрат у викладанні мови і літератури. Міжпредметні зв'язки у викладанні української мови та літератури мають носити не зовнішній, показовий характер, а виявлятися у внутрішній взаємозумовленості роботи. Іншими словами, уроки мови мають готувати такий ґрунт для сприймання слова, який дає можливість бачити новий його зміст, відчувати його образний смисл безпосередньо в контексті.

У психологічному плані показовим є те, що звернення до літературного матеріалу вносить в організацію уроку мови живий естетичний струмінь, створює емоційну основу для засвоєння лінгвістичних знань. А опора на знання мовних закономірностей допомагає глибше усвідомлювати естетичні можливості слова в художньому творі.

Але з найвищим виявом мовлення ми зустрічаємося саме в літературі, де слово переливається всіма своїми барвами, набуває здатності виражати естетичну функцію, вступає в таку дію, до якої його може спонукати лише справжній майстер слова, письменник. "...Література, – підкреслює К. Фролова, – це, власне, записане мовлення" [7: 32]. Якщо мова виступає перед учнями як система наукових категорій і закономірностей, то література – як мовлення, що має художньо-естетичний характер. Мовлення створює можливості і потреби для створення образності. Специфіка здійснення взаємозв'язку у вивченні мови та літератури зумовлена ще й тим, що в літературі учні зустрічаються з природним, естетичним значенням слова, словесним художнім **образом**, який, як уже зазначалось, є явищем не мови, а **мовлення** і створюється на основі **об'єктивних** властивостей слова як **одиниці мови**.

Головне завдання – створити певну систему роботи над словом, яка б дозволяла вчителю направляти, своєчасно коректувати сприйняття художнього тексту, щоб забезпечити правильне і цілісне уявлення про прочитане в пізнанні школярів, показувати функціональне багатство нашої мови.

Система завдань передбачає:

1. Органічне поєднання процесу вивчення фонетики, лексики, морфології зі спостереженням над стилістичними функціями слова, розвиток естетичного, мовного і літературного смаків, удосконалення мовної культури учнів.

2. Забезпечення аналізу художнього тексту в єдності змісту і форми, виховання в учнів ставлення до художньої форми як форми змістової, до елементів форми — як елементів значущих.

3. Вироблення розуміння структури виразних засобів мови, що сприяє глибшому сприйняттю індивідуально-авторських засобів творення образу, його суттєвості.

4. Використання на уроках мови високохудожнього текстового матеріалу, що сам по собі має естетичне значення, цілеспрямована робота над цим матеріалом, що створює передумови для активного збагачення словника учнів, забезпечує чуття образного слова і образного мислення, художньої уяви, стимулює власні творчі здібності школярів.

Потрібно приділяти увагу завданням, спрямованим на збагачення індивідуального словника учнів, розвиток їх загальної мовної культури, вдосконалення вмінь і навичок інтегрованого характеру (творче читання, власна літературна творчість тощо).

Здійснюючи взаємозв'язки мови і літератури, необхідно широко використовувати на уроках матеріали фольклору, уривки з художніх творів письменників-класиків, надбання сучасної літератури, включаючи і художні твори, ознайомлення з якими передбачено шкільною програмою. В усній народній творчості словесні скарби народу шліфувалися віками.

Необхідність широкого залучення фольклору у процесі вивчення мови і літератури обстоювали багато видатних письменників-педагогів. Джерелом, з якого питимуть нащадки, назвав фольклор П. Грабовський, бо все краще, створене народом, базується на народному ґрунті, живиться народною мораллю. І. Франко розглядав народну творчість як пропедевтику історії мови й літератури. Він відзначав великі потенційні можливості фольклору для виховання молоді, бо саме у своїх приповідках, піснях і казках народ "поставив тривкий пам'ятник своєї здорової, розумної, чесної мислі, своєї прихильності до світла, до справедливості" [2: 18].

К. Ушинський вважав, що немає кращого засобу привести дитину до живого джерела народної мови, ніж прислів'я. Подібну думку виражав В. Сухомлинський: "Коли виникає питання: а чим же найбільш виховують уроки мови?, – то кожного разу переконалися в тому, що її виховна сила – саме в формуванні, в утвердженні чутливості до слова, до найтонших порухів душі, виражених в ньому"

[8: 1]. Учений вважав слово наймогутнішим засобом впливу на учня, його думку; слово в устах вчителя – це сила, яку нічим не можна замінити. Він привчав дітей звертатися до фольклорних творів.

Додамо до цього, що фольклорні тексти бажано використовувати у процесі опрацювання багатьох розділів програми з мови. Так, наприклад, до прислів'їв та приказок слід звертатися під час вивчення іменника, дієслова: (Як у воду глянув; Не все те золото, що блищить; Неправдою світ пройде, та назад не вернешся); під час вивчення займенників, числівників: (Яка шана, така й дяка; Яка хата, така й правда; Той Іван, та не та шапка; За одного битого двох небитих дають; Не той друг, хто медом маже, а той друг, хто правду скаже і т.д.).

Вивчення мовних одиниць на основі аналізу тексту в єдності змісту і форми вносить в уроки мови необхідний емоційний компонент, дає змогу показувати мовні одиниці в системі з іншими в живому мовленні, поєднувати вивчення мовних одиниць з розв'язанням комунікативних завдань, посилювати мотиваційне забезпечення навчального процесу, розвивати у школярів чуття мови, викликати бажання говорити і писати рідною мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Потебня А. А. Из лекций по теории словесности // Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.
2. Франко І. Я. Літературно-критичні статті. – К.: Рад. школа, 1950. – 448 с.
3. Пасічник Є. А. Українська література в школі. – К.: Рад. школа, 1983. – 319 с.
4. Синиця І. О. З чого починається педагогічна майстерність. – К.: Рад. школа, 1972. – 167 с.
5. Щербина В. Р. Проблемы литературного образования в средней школе: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1982. – 319 с.
6. Каменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. – М.: Просвещение, 1955. – 627 с.
7. Фролова К. П. Аналіз художнього твору. – К.: Рад. школа, 1975. – 175 с.
8. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови // Українська мова і література в школі. – 1978. – № 12. – С. 1-6.

Матеріали надійшли до редакції 18.12. 2009 р.

Грибан Г. В. Роль межпредметных связей в формировании коммуникативной компетенции учеников.

В статье раскрывается значение межпредметных связей в изучении языка и литературы как средства повышения эффективности преподавания названных предметов. Рассматриваются взаимосвязи языка и литературы как важный фактор формирования коммуникативной компетенции учеников, обогащения словарного запаса, овладения нормами языка, формирования навыков выражать свои мнения в устной и письменной форме, а также определяются функции межпредметных связей при преподавании языка.

Hryban H. V. Role of Intersubject Connections in Molding of the Communicative Scope of Students.

In the article is revealed the value of intersubject connections in the study of language and literature as the mean of an increase in the efficiency of the teaching of these objects. Intercommunications of language and literature are examined as the important factor of forming of communicative competence of students, enriching of dictionary supply, capture the norms of language, forming of skills to express the opinions in a verbal and writing form, and also the functions of intersubject connections are determined at teaching of language.